

як “європейського партнера з атлантичною сутністю” [14, с. 254]. “Особливі відносини” можна назвати головним фактором європейської політики Британії у сфері політичної інтеграції, особливо політики безпеки, її головною проблемою і суперечністю, адже вони одночасно стимулювали і стримували активізацію проєвропейського курсу урядів країни.

В сучасних умовах розвитку міжнародних відносин та нових викликів міжнародній безпеці американці як ніколи до того зацікавлені у посиленні спроможності європейців захищати свою безпеку дипломатичними і військово-політичними засобами без ключової ролі Вашингтона. Однак ключовий союзник США Велика Британія в особі чинного уряду на чолі з Д. Кемероном, відмовившись від усталеної концепції “сполучного моста” між Америкою і Європою, поки що не створила конструктивної програми своєї європейської політики. Ревізіоністський курс консерваторів в умовах кризового стану ЄС, метою якого є перегляд умов членства країни в об’єднанні, зменшує вплив Великої Британії в Співтоваристві до історичного критично низького рівня. Відмова уряду Д. Кемерона від подальшого розвитку СЗППБ ЄС та загроза виходу держави з об’єднання внаслідок результатів запланованого референдуму нівелює спроби попередніх урядів країни посісти провідні позиції у процесах європейської політичної інтеграції і вчергове підтверджує факт, що Велика Британія ніколи не розглядала участь в євроінтеграції як пріоритет міжнародної політики і головному можливості досягнення свого міжнародного впливу.

Міжнародна криза, спричинена російсько-українським конфліктом, загострила проблеми європейської політичної єдності, здатності ЄС та його держав-членів проектувати наявні політико-дипломатичні і військово-політичні ресурси на захист власних інтересів, безпеки своїх територій. Недостатній рівень політичного впливу інституцій ЄС на міжнародній арені, відмінність політичних інтересів його держав-членів, слабкість комунітарних військово-політичних структур підтверджують неспроможність Євросоюзу виступати самостійним гравцем на все більш складному і непередбачуваному полі міжнародної політики, консервує залежність європейців від традиційних американських гарантій безпеки. Як зазначає З. Бжезінський, “Європа мусить визначити свій політичний статус, і при цьому далі залежати від Америки заради власних інтересів” [15, с. 81]. У складних умовах невизначеності подальшого розвитку ЄС, невирішеності проблеми членства країни в об’єднанні і відсутності конструктивної програми участі в євроінтеграції керівництво Великої Британії традиційно зробило ставку на більш перевірені атлантичні структури безпеки, використовуючи момент часткової реінтеграції США до Європи через активізацію структур НАТО. Порушення балансу між атлантичним і європейським напрямками зовнішньої політики країни чинним урядом Великої Британії через ізоляціоністський курс в європейських справах знижує роль країни в НАТО і ЄС, послаблює обидві організації і ставить під сумнів можливість реалізації нового комплексного проекту Трансатлантичного партнерства, яке неможливе без рівноцінного співробітництва США і об’єднаної Європи. Для політичної еліти країни проблема поєднання двох геополітичних векторів і одночасно принципів зовнішньої політики (атлантизм – європеїзм) набуває все більш гострого характеру і вже зараз потребує вироблення нових підходів до їх конструктивного взаємодоповнення в загалом слабо прогнозованих умовах сучасних міжнародних відносин.

Джерела та література

1. Андреева Т.Н. Британская стратегическая культура между европеизмом и атлантизмом на рубеже XX – XXI веков / Т.Н. Арбатова // Европеизм и атлантизм в политике стран Европейского Союза / отв. ред. Н.К. Арбатова. – М.: ИММО РАН, 2009. – 118 с.
2. Атлантизм / Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Атлантизм>
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с.
4. Войтоловский Ф.Г. Идеология и практика атлантизма во внешней политике США: автореф. дис. на соискание науч. степени докт. полит. наук: 23.00.04. “Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития” / Ф.Г. Войтоловский. – М., 2013. – 40 с.
5. Вонсович О.С. Геополітичний простір Європи як частина євроатлантичного стратегічного району / О.С. Вонсович // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 58. – № 3. – С. 696-702.
6. Геополітика: енциклопедія / за ред. Є.М. Суліми. – К.: Знання України, 2012. – 919 с.
7. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика / М. Геффернен пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2011. – 464 с.
8. Громько А.А. Англия перед выбором / А.А. Громько // Независимая газета, Дипкурьер. – 2003. – 3 марта.
9. Кандуба Т.Ю. Атлантизм у зовнішній політиці Тоні Блера: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02. “Всесвітня історія” / Т.Ю. Кандуба. – К, 2010. – 21 с.
10. Кеннеди П. Трансатлантические отношения: три сценария / П. Кеннеди // Россия в глобальной политике. – 2004. – № 1. – 29 января [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_2453
11. Русанова М.І. Об’єднана Європа або атлантизм: вибір сучасної ідентифікації Великої Британії / М.І. Русанова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 62. – № 7. – С. 666-671.
12. Сучасний словник із суспільних наук / за ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова. – Х.: Прапор, 2006. – 432 с.
13. Теміров Ю.Т. Фактор “занепаду” в трансформації зовнішньої політики Великої Британії після закінчення Другої світової війни / Ю.Т. Теміров, М.І. Прихненко // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 59. – № 4. – С. 809-813
14. Яковенко Н.Л. Велика Британія в міжнародних організаціях: [навчальний посібник] / Н.Л. Яковенко. – К.: Київський університет, 2011. – 400 с.
15. Brzezinski Z. Strategic vision: America and the crisis of global power / Z. Brzezinski. – New York: Basic Book, 2012. – 208 p.
16. Cameron F. An Introduction to European Foreign Policy / F. Cameron. – London, New York: Routledge, 2007. – 255 p.
17. Cyr A. Britain, Europe and the United States: change and continuity / A. Cyr // International Affairs. – Oxford: The Royal Institute of International Affairs, 2012. – No 88:6. – P. 1315-1330.
18. Daalder I.H. The End of Atlanticism / I.H. Daalder // Survival. – 2003. – Vol. 45. – No. 2. – pp. 147-166.
19. Dunne T. “When the shooting starts”: Atlanticism in British security strategy / T. Dunne // International Affairs. – 2004. – № 5. – pp. 893-909.
20. Lind M. The End of Atlanticism: America and Europe beyond the U.S. Election / M. Lind // Internationale Politik und Gesellschaft. – 2005. – № 1. – pp. 25-41.

УДК 930.1(437.6)

І. Мартинчук

СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В 1993-2004 РР. В КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН З РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Дослідження присвячено розгляду основних аспектів міжнародного співробітництва Словаччини з Росією та Україною; зроблена спроба розставити акценти на пріоритетах зовнішньої політики Словачької Республіки в період 1993-2004 рр.

Ключові слова: Словачька Республіка, Україна, Російська Федерація, міжнародне співробітництво, зовнішня політика.

Research dedicated review key aspects of international cooperation of Slovakia with Russia and Ukraine; an attempt to place the emphasis on the priorities of foreign policy of the Slovak Republic during the 1993-2004 biennium.

Key words: *Slovak Republic, Ukraine, Russian Federation, international cooperation, foreign policy.*

Словацько-українські та словацько-російські відносини є темою досить дослідженою, але всі розвідки зроблені в цьому напрямку є не досить критичними стосовно пропонованого ракурсу питання.

Аналіз досліджень і публікацій. Основними джерелами для написання дослідження слугували періодичні видання як українські так і словацькі: «Киевские ведомости», SME, Národná obroda, Pravda та інші за період 1993-2004 рр.

Колективом вчених відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії України НАН України було підготовлено історичну хроніку основних подій українсько - словацьких міждержавних відносин 1993-2000 рр. У хроніці двосторонніх стосунків наведено перелік головних акцій українсько-словацької співпраці цього періоду [4, с. 257-261]. У іншій частині цього видання «Україна в міждержавних відносинах з країнами регіону» також наведено факти двостороннього і багатостороннього українсько-словацького співробітництва [5, с. 163-232].

Хроніка подій міждержавних взаємин України і Словацькою Республікою (СР) за 1990-ті роки викладена і в інших документальних публікаціях. У частині першій двотомника «Україна на міжнародній арені», наприклад, міститься декілька документів про українсько-словацьке співробітництво першої половини 1990-х років [6, с. 221, 296-297, 313-314, 378-379]. Друга частина цього видання містить проект резолюції про «Прийом СР у члени ООН», внесений делегаціями 98 країн, у тому числі України, на 47-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 15 січня 1993 р. З-поміж документів про міжнародно-договірні відносини України наводяться постанови Верховної Ради України про ратифікацію Договору про добросусідство, дружні відносини і співробітництво між Україною та СР (24 лютого 1994 р.), Договору між Україною і СР про спільний державний кордон (15 липня 1994 р.) та Договору між Україною і Словаччиною про режим українсько-словацького державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань (15 липня 1994 р.) [7, с. 402, 404-405].

Метою дослідження є дати порівняльну характеристику відносин Словаччини з Україною та Російською Федерацією (РФ), не протиставляючи їх один одному. *Завданнями* - визначити основні якісно відмінні етапи у зовнішньополітичних відносинах Словаччини – України та Словаччини-Росії; проаналізувати ці етапи та визначити основні пріоритети зовнішньої політики СР в 1993-2004 рр. в східному напрямку.

Об'єктом роботи є зовнішньополітична активність СР в період 1993-2004 рр. та її головні кроки стосовно України та Росії.

При написанні статті використовувалися історичний, порівняльно-аналітичний *методи*, теоретичні положення, дефініції та інструментарій школи «політичного реалізму».

Виклад матеріалу. У відносинах між Росією та Словаччиною можна виділити декілька якісно відмінних етапів. Перший припадає на 1993-1995 рр. і обумовлений однією з ілюзій словацької зовнішньої політики цього періоду. Словацька сторона доклала зусиль для створення геополітичної, швидше гео економічної, фантазмагорії, за якою Словаччина має стати мостом між Заходом і Сходом. Підґрунтям для цього мали стати тісні словацько-російські відносини та спільна газова компанія, яка повинна була об'єднати всі газові труби Європи і зберегти словацьку монополію при транзиті російської енергетичної сировини до Західної Європи.

1996 рік приніс «геополітичне протверезіння» словацьким політикам. Стало зрозуміло, що з «славного мосту» не буде нічого і що словацько-російські відносини не мають глобального, тобто загальноєвропейського значення, більшого ніж звичайні двосторонні. Зростання пасивного сальдо словацької зовнішньої торгівлі в 1996 р., на якому найбільше відзначилось постачання енергетичних сировин з Росії, змусило вирішувати проблему взаємної торгівлі. На протязі 1997 р. стало ясно зрозуміло, що домінують в словацько-російських відносинах є питання господарської співпраці а з них випливають політичні та безпекові аспекти співпраці. Уряд В.Мечіара поставив відносини з Росією на рівень альтернативної закордонної політики СР.

1997 р. для СР у її внутрішньополітичному житті мав важливе значення. Саме в цей рік фактично було підведено підсумки всього розвитку держави, починаючи з 1993 р., її визначення у геополітичному просторі Центрально-Східної Європи. В цьому році уряд В.Мечіара «успішно провалив» референдум про вступ до НАТО та прямі вибори президента і Мадридський самміт НАТО (липень 1997 р.) був виразом для СР та зовнішньої політики її уряду. Російські політики привітали такі результати референдуму і висловили однозначну готовність надати СР гарантії безпеки, якщо та прийме рішення про нейтралітет. Російський посол в СР С. Зотов дав інтерв'ю часопису SME, в якому сказав: «Знаєте нашу принципову негативну позицію щодо розширення НАТО. Ми не збираємося вказувати словакам та їх сусідам, що робити. Що стосується Словаччини, маємо прекрасні можливості для поглиблення співпраці і нас дуже засмутило б введення нових правил, зокрема, включення Словаччини у список потенційних членів НАТО негативно відбилосся б на наших торгово-економічних та інших відносинах» [15]. З іншої сторони російський прем'єр В. Черномірдин на слова В. Мечіара, що існує таємна угода між Росією та НАТО про неприйняття СР в альянс, відповів прямо, що «такої угоди не було. Такого питання з делегацією США не обговорювали... і можу гарантувати, що обговорювати не будемо» [16]. Характерно, що В. Мечіар, сидючи на пресконференції поряд з В. Черномірдином, не відреагував на слова свого колеги, який фактично звинуватив його у введенні в оману громадськості, принаймні словацької. Таким чином питання про альтернативну зовнішню політику СР стали об'єктом не лише політичних спекуляцій, а перетворювалися в реалію.

Показовим є і той факт, що у 1993-1998 р. СР уклала з РФ майже 90 нових договорів і угод. Співробітництво між СР і РФ регулюють за правонаступництвом додатково ще 44 угоди періоду чехословацької федерації; загальний обсяг міжнародно-правової договірної основи російсько-словацьких зв'язків складав на 1998 р. близько 130 двосторонніх документів. З Україною Словаччина уклала в 1993-1998 рр. не більше 40 двосторонніх договорів і угод [19, с. 80].

З 1998 р. розпочинається новий етап словацько-російських відносин, який тривав до кінця 2000 р. Уряду М. Дзуринди вдалося в 1998-2000 рр. стандартизувати словацько-російські відносини і позбавити їх характеру винятковості. Цей період характерний певним охолодженням відносин, яке зумовлене російською підтримкою попереднього уряду СР.

Україна та Словацька Республіка молоді незалежні держави, які мають схожу історію, культурні традиції та спільний кордон. Всупереч тому, що Україна є найбільшим сусідом СР, певний період для словацького суспільства вона залишалася практично «невідомою» країною. В 1994-1998 рр. під час прем'єрства В. Мечіара, відносини з Україною були підпорядковані стосункам з Росією.

В 1996 р. (три роки незалежності СР) ні одне з словацьких мас-медіа не мало постійного журналіста в Києві. Більшість журналістської інформації про Україну походила з Москви і визначалася «російським поглядом». Словацько-українські відносини залишалися в тіні словацько-російських відносин. Це відмічають і словацькі політологи М. Влаховський, А. Дулеба, П. Лукач [19, с. 80].

З червня 1996 р. в Києві звільнилася посада посла СР, яка ще й в 1997 р. не була зайнята і таким чином Україна залишалася єдиною сусідньою країною, в якій СР не мала представництва на вищому дипломатичному рівні. Показовою є позиція влади СР, яка не вважала за потрібне знайти заміну на звільнену вакансію. Не вирішувалося ряд питань господарського та торговельного характеру. Словацький уряд і в подальшому підходив до України швидше як до «воріт Росії» (вислів С.Козлика, віце-прем'єра СР) ніж як до рівноправного партнера [18].

До важливих питань в словацько-українських відносинах відноситься й координація спільного підходу до питань транзиту російської сировини через території України та СР до Західної Європи. Між сторонами виник конфлікт інтересів у зв'язку з планом

побудови нового газопроводу «Ямал-Європа» з Російської Федерації через території Білорусії та Польщі до Німеччини. Українська сторона визначила проект як антиукраїнський, тому що він погіршував становище України як незалежної держави. Словацька сторона, не координуючи свою позицію з Україною, намагалася під час переговорів з РФ добиватися, щоб з польської території через СР вела спеціальна гілка, яка б охопила країни південної Європи. Прем'єр В. Мечіяр в червні 1995 р. зазначив, що вважає основною помилкою української політики, те що газопровід «Ямал-Європа» йде через Білорусію і Польщу, а не через Україну і Словаччину [3]. На ділі ні Україна, ні СР не досягли своєї мети у вирішенні цього питання, але перебіг подій показав, що до зближення позицій обох держав ще далеко. У даному випадку обсяг і динаміка словацько-російських відносин того періоду свідчить про те, що словацька сторона надавала більшого значення двостороннім відносинам з РФ, а не з Україною.

Питання подібного характеру виникло через декілька років знову. Частиною господарських справ словацько-російських відносин стала побудова південної гілки газопроводу «Ямал». Словацький уряд на початку березня 2000 р., не враховуючи інтереси двох найбільших сусідів СР, висловив згоду з пропозицією російської сторони на побудову газопроводу через Білорусію, Польщу та Словаччину в обхід України. Україна та Польща, на відміну від Словаччини зайняли стриману позицію. Через не зовсім професійний підхід своїх представників, СР в справі «Ямал-2» опинилась в проблематичній ситуації. В 2001 р. словацькі дипломати не могли зробити нічого розумнішого як зайняти вичікувальну, стриману позицію. В лютому 2002 р. «Газпром» заявив, що проект побудови газопроводу переноситься на невизначений час. Справа «Ямал-2» дала «цінний» урок словацьким дипломатам про те, що ігнорувати інтереси сусідів не варто. Крім того найближчі сусіди – Польща та Україна – переконались, що Словаччина не завжди гідна довіри. Крім напруження відносин з цими країнами ніяких інших наслідків цього питання не було, але саме це і стало ще одним слабким місцем політики уряду М. Дзурінди.

Крім сфери сировинної промисловості інтереси двох сусідніх держав, СР та України, зіткнулися і на найвищому міжнародному рівні – в ООН. В 1997 р. відбулося дипломатичне суперництво за зайняття посади голови 52 сесії Генеральної асамблеї ООН, з якого переможницею вийшла Україна. Головною причиною поразки словацькі політологи вважали «нечітку» зовнішню політику своєї держави [17]. Подібна ситуація розгорнулася і в 1999 р., коли розгорнулося суперництво цих двох держав за місце непостійного члена у Раді Безпеки ООН, яке знову виборила Україна.

В українсько-словацьких міждержавних відносинах, особливо 1996-1997 рр. були взагалі приклади не зовсім серйозного підходу до розвитку двостороннього співробітництва. Словацькі дослідники наводять такий факт: в період підготовки зустрічі урядових делегацій на чолі з прем'єр-міністрами П. Лазаренком та В. Мечіаром в березні 1997 р. в Ужгороді, словацька сторона, по-перше, ніяк чітко не могла визначитися із місцем проведення переговорів - український уряд пропонував зустрітися в Ялті, але уряд СР під тиском Москви, яка займалася в цей час «кримським питанням», відмовився. Кабінет Міністрів СР тому запропонував провести зустріч і переговори урядових делегацій в прикордонному Ужгороді. По-друге, навіть прес-служба прем'єра СР В. Мечіяра до останнього моменту не здала була пояснити, які ж конкретні питання і документи будуть розглядатися на зустрічі урядових делегацій України і СР в м. Ужгород [19, с. 84]. Можливо, і через такий підхід ужгородська зустріч і переговори урядових делегацій України і СР в березні 1997 р. стали останніми в практиці українсько-словацького міждержавного співробітництва 1990-х років.

Україна ні з одною із держав Центрально-Східної Європи впродовж 1990-х років не мала такого потенційно ефективного механізму двостороннього міжурядового співробітництва у формі регулярних щорічних зустрічей урядових делегацій, як із Словаччиною. На жаль, в 1998-2002 рр. такі спеціальні міжурядові українсько-словацькі зустрічі і переговори уже не проводилися. Сторони знову повернулися до стандартних, але менш продуктивних методів візитної дипломатії на міжурядовому рівні.

Новий уряд СР М. Дзурінда декларував бажання змінити підхід до стосунків з Україною [13; 14]. Саме завдяки конфліктному характеру головних тем словацько-українських відносин позитивних змін не відбулося. Інтереси СР та України зіткнулися в декількох основних питаннях. Міністр закордонних справ СР Е. Кукан визначив суперництво з Україною за місце непостійного члена Ради Безпеки ООН як «дружне» [11]. В подібному дипломатичному дусі висловлювалися й українські представники, але фактом залишалася те, що переможцем вийшла одна сторона.

Крім того Україна болюче сприйняла введення візового режиму зі сторони Словаччини (червень 2000 р.) і вважала його передчасним. На думку українського посла в СР Ю. Рилача «такий крок не був абсолютно невідворотним» [12]. На думку української сторони взаємна співпраця з СР виявилася неуспішною, на відміну від Польщі чи Угорщини, які вирішили зачекати з введенням віз.

Всупереч тому, що номінальна кількість офіційних зустрічей представників СР та України в 1999-2000 рр. збільшилась, в порівнянні з попереднім періодом, до якісних змін у відносинах двох держав це не привело. Словаччина і Україна і в подальшому шукали мову спільних інтересів.

З початком XXI ст. Словацька Республіка чітко обрала євроінтеграційний курс, і фактично всі зовнішньополітичні інтереси країни зосередилися на виконанні інтеграційних критеріїв вступу до Європейського Союзу та НАТО і співпраці з країнами Вишеградської четвірки. І Росія, і Україна відійшли на другий план.

Висновки. У визначений період 1993-2004 рр. у відносинах СР-РФ можна виділити два етапи: I. 1993-1998 рр. та II. з 1998 р. і їх визначення залежить від внутрішньополітичної ситуації в СР. В 1998 р тут змінюється уряд, який починає проводити однозначну західноєвропейську політику і відносини з Росією набувають суто економічного характеру. Другий етап словацько-російських відносин, який розпочався в 1998 р. характеризується певним охолодженням інтересу Росії до СР, оскільки російські політичні кола активно підтримували попереднього прем'єра В. Мечіяра. Крім того Росія не сприймала активної західної зовнішньої політики нового уряду.

В словацько-українських відносинах якісно відмінні періоди майже збігаються. Різниця полягає в тому, що в 1993-1998 рр. словацькі стосунки з Україною хоча й були активними, але носили в собі зацікавленість насамперед Україною як посередницею з Росією. Вся зовнішня політика СР в цей період була позначена «московським поглядом». З 1998 р. хоча й намітилися якісні зміни в словацько-українських відносинах, але завдяки конфліктному характеру головних питань цього періоду позитивних змін не відбулося. Забігаючи наперед, можна сказати, що позитивні зміни у цих відносинах розпочнуться на зламі тисячоліть, в кінці 2000-поч. 2001 рр. Хоча не слід робити хибний висновок, що відносини СР та України взагалі не мали позитивних наслідків: були налагоджені міждержавні зв'язки на вищому рівні, розвивалися економічні відносини, співпраця у сфері мистецтва та культури, регіональне співробітництво та інші компоненти міждержавних відносин. Ці аспекти словацько-українських відносин є темою інших досліджень. Акцент у даному дослідженні поставлено саме на такому ракурсі питання як вплив дипломатії РФ на політику СР.

Таким чином в 1993-2004 рр. в словацько-російських та словацько-українських відносинах присутні діаметрально протилежні тенденції. Якщо словацько-російські відносини розвивалися по висхідній лінії і мали переважачий характер то словацько-українські відносини носили тенденційний, ситуативний характер. Така ситуація була віддзеркаленням внутрішньополітичного розвитку цих держав, особливо Словаччини, уряд якої притримувався двовекторної зовнішньої політики до 1998 р.

Джерела та література

1. Віднянський С. В. Українсько-словацькі відносини: здобутки і перспективи / С. Віднянський, Т. Сергієнко // Науковий вісник Дипломатичної академії при МЗС України. Випуск 7. - К. : Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, 2002. - С. 221-229.
2. Вовканич І. І. Становлення міждержавних взаємин Чехії, Словаччини та України / І. Вовканич, І. Сюсько // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Випуск 7. - К. : Інститут історії України НАН України, 1998. - С.225-229.

3. Киевские ведомости. – 14.6.1995.
4. Україна і Європа (1990-2000 рр.). Частина 1. Україна в міжнародних відносинах з країнами Центральної та Південно-Східної Європи. Анотована історична хроніка / Мельникова І. М., Євсєєнко І. В., Знаменська М. В., Мартинов А. Ю., Нікіфорук Д. І. - К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 308 с.
5. Україна і Європа (1990-2000 рр.). Частина 2. Україна в міжнародних відносинах з країнами-членами Європейського Союзу. Анотована історична хроніка / Мельникова І. М., Горенко О. М., Мартинов А. Ю., Нікіфорук Д. І. - К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – 123 с.
6. Україна на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів (1991-1995 рр.). У 2-х кн. / Упоряд. Будаков В. В. та ін.; Відпов. ред. Удовенко Г.; МЗС України. Кн.1. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - 736 с.
7. Україна на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів (1991-1995 рр.). У 2-х кн. / Упоряд. Будаков В. В. та ін.; Відпов. ред. Удовенко Г.; МЗС України. Кн. 2. - К.: Юрінком Інтер, 1998. - 496 с.
8. Duleba A. Slovenska vychodna politika: Kyjev v hlubokom tieni Moskvy // Medzinárodná politika. - 1997.-№ 4. - S.14-16.
9. Duleba A. Ukrajina a Slovensko. Geopolitické charakteristiky vyvinu a medzinarodne postovanie Ukrajiny. Implikacie pre Slovensko. – Br.: Veda, 2000. - 402 s.
10. Duleba A. Ukrajina – tretí rok samostatnosti. Hrozi destrukcia statu? // Medzinárodné otázky. - 1994. - № 3. - S.62-77.
11. Národná obroda, 25.1.1999.
12. Pravda, 24.8.2000.
13. Priority zahraničnej politiky SR na obdobie rokov 2000-2003. Strednodobá koncepcia. - Bratislava, vláda SR, 2000.
14. Programové vyhlásenie vlády SR. - Bratislava, vláda SR 1998.
15. Slotá prijal Zotova. // SME. - 11.4.1997.
16. SME, 30.4.1997.
17. Sme. 18.6.1997.
18. Ukrajina- brána k Rusku. Pravda, 16. 6. 1995.
19. Wlachovský M., Duleba A., Lukač P. Zahraničná politika SR. //Slovensko, 1996. - S.71-100.

УДК 94(44):[28-37:316.482.051.63]“19/20”

Б. Сипко

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СЕРЕДОВИЩІ ІМАМІВ ФРАНЦІЇ НА ЗЛАМІ ХХ – ХХІ СТ.

У статті на основі нормативно-правових актів, інтерв'ю із французькими імамами, преси й ісламської періодики, простежено процеси, які відбувалися у середовищі імамів П'ятої Республіки на зламі ХХ – ХХІ ст. Основний акцент зроблено на аналізі факторів, які перешкоджали ісламу прошарку власне “французьких” імамів і своєрідного “конфлікту поколінь” лідерів ісламської умми.

Ключові слова: іслам, Франція, імами, Сохеїб Беншеїх.

On the basis of legal acts, interviews with French Imams, press and Islamic periodicals, traced processes that took place among the Imams of the Fifth Republic at the turn of XX - XXI century. The main emphasis is on the analysis of the factors that hindered the establishment of the stratum of veritable “French” Imams and of “conflict of generations” between leaders of the Islamic Ummah.

Key words: Islam, France, Imams, Soheib Bensheikh.

У перекладі з арабської мови “імам” дослівно означає – “той, хто знаходиться попереду”. Обов'язками імама є: читати молитву та здійснювати обряди, пов'язані з народженням дитини, релігійними шлюбами та розлученнями, поховально-поминальні ритуали як у мечеті, так і за її межами. Імами також можуть бути викладачами у релігійних школах при мечеті (медресе). Що ж стосується універсальних критеріїв, яким має відповідати кандидат на цю посаду, то до них відносять: ісламське віросповідання, чоловіча стать, зрілий вік, здоровий глузд і відсутність важких тілесних дефектів, які би перешкоджали повноцінню виконувати обряди. Так звані “критерії другого порядку” передбачають: ісламську освіту або базові знання, потрібні для правильного виконання обрядів, порядність, моральність і володіння арабською мовою для читання оригіналу Корану без помилок [1].

Страсбурзький дослідник Ф. Фрегозі слушно зауважив, що у П'ятій Республіці, на відміну від мусульманських країн, де імам лише очолював молитву, абсолютизувалася роль цієї релігійної особи. На нашу думку, це можна пояснити ототожненням європейцями імамів зі священниками. Але імама не можна трактувати, як “мусульманського священника”, оскільки він, на відміну від останнього, не приймає спеціальних свячень, а просто обирався на свою посаду громадою або призначався релігійною владою. Тому імам – це визнаний громадою або владою лідер, який очолював релігійне життя парафіян мечеті та вирішував адміністративні питання.

Незважаючи на те, що на зламі ХХ–ХХІ ст., завдяки отриманню французького громадянства та наверненню корінних французів, “іслам у Франції” перетворювався у “французький іслам”, суспільство продовжувало розглядати його, як релігію іммігрантів. Така ситуація була спричинена й тим, що більшість імамів продовжувала шукати зв'язки з “країнами походження”. Як слушно зауважив С. Беншеїх, “нефранкомовні, які отримали освіту в рідних країнах, більшість імамів походять зі селянського середовища і опиняються у суспільстві, якого вони ніколи не уявляли. Шановані, вони пропонують утримання, а не участь [у громадському житті – Б.С.], закритість, а не відкритість” [7, р. 11].

На імамів завдання інтеграції мусульман покладала Хартія мусульманської релігії Франції від 10 січня 1995 р. Зокрема, 20 стаття цього документу передбачала, що проповіді імамів мали узгоджуватися як з нормами ісламу, так і з законами Франції. Імам мав бути зразком соціальної та моральної поведінки, володіти визнанням у Республіці дипломом і хорошим знанням французької мови [12, р. 184]. Але статистичні дані показують, що, незважаючи на позитивну динаміку, реалізувати вимоги Хартії, не вдалося і до кінця президентської каденції Ж. Ширака. Так, 1995 р. 96 % імамів, які працювали у Республіці, не були французькими громадянами [19, р. 26]. У 2007 р., за даними Міністерства внутрішніх справ, серед 2–3,5 тис. “французьких імамів” було: 40 % марокканців, 24 % алжирців, 6 % тунісців, 15 % турків, 6 % вихідців із країн Тропічної Африки та 9 % французів [13]. За підрахунками В. Гейсера, серед імамів Марселя на початку ХХІ ст. було 25 алжирців, 7 марокканців, 4 коморці, 3 тунісі, 3 вихідці з країн Західної Африки, 2 єгиптянина та 2 корінні французи [14, р. 23]. Міністр внутрішніх справ Д. де Вільпен у грудні 2004 р. констатував, що третина імамів взагалі не володіла французькою мовою [3, с. 115]. Відповідно, ця категорія релігійних лідерів виступала охоронцями традиційних цінностей, а не інструментом інтеграції, як це передбачала Хартія мусульманської релігії Франції.

Така ситуація була зумовлена, насамперед, нестачею відповідних кадрів. Станом на 1995 р. у Республіці лише три інституції готували імамів, тому більшість релігійних лідерів прибували до Франції з мусульманських країн (насамперед із Марокко, Алжиру та Туреччини) або призначалася релігійною громадою з числа “старійшин”, які були носіями ісламських традицій, але не мали належної релігійної освіти. Закономірно, що імами, які фінансово залежали від держав, які їх делегували, лобіювали інтереси цих урядів, а не працювали над узгодженням норм ісламу та світськості. Аналогічно діяли й “висуванці” релігійних громад, які з фінансових причин, пристосовувалися до інтересів своїх парафіян. У Марселі, де серед мусульман все ще переважали іммігранти першого покоління